

ЗВИЧАЄВО-ОБРЯДОВА КУЛЬТУРА ЛЬВІВЩИНИ В КАЛЕНДАРНИХ СВЯТАХ ЗИМОВОГО ЦИКЛУ (на матеріалі етнографічних польових досліджень)

Упродовж ХХ ст. відбулися значні зміни у всіх видах обрядовості українців, календарній зокрема. Починаючи з 1990-х років, ми спостерігаємо, як 7 січня колядники заповнюють вулиці міст і селищ по всій Україні. У західному регіоні колядують обов'язково з використанням різноманітних атрибутів, таких як зірки, «звізди», шопки, що поступово стають традиційними по всій Україні. На Львівщині різдвяна обрядовість українців зберегла основні структурні елементи із супроводом, різноманітною атрибутикою і діями.

У фондах Національного музею народної архітектури та побуту України в Києві є дивовижна колекція різдвяної атрибутики, подарована Володимиром Івановичем Шагалою, який власноруч виготовив, розмалював і декорував різноманітні звичаєві вироби та різдвяні прикраси для оздоблення хати (загалом 57 одиниць), на зразок тих, що побутували в Галичині.

У кожному селі, місті за останнє століття з'явилися свої різдвяні примовки, страви та віншування. І добре, що є на нашій землі люди, які зберігають та відтворюють народну пам'ять, доносять і відроджують цей загадковий світ традиційних різдвяних виробів.

Після довгого зимового посту Свята вечір 6 січня розпочинає цикл Різдвяних свят, які тривають аж до Водохреща: спочатку оживають прадавні коляди, які звучать до Василія (14 січня), щедрівки продовжують свято до Водохреща, а після Водосвяття впродовж трьох днів Різдва славлять по всій Україні.

Кожний рід має свято, коли збирається за столом вся родина. Для багатьох таким празником є Різдво – день, що оберігає магичну таємницю РОДУ. Ідучи або їдучи на кутю до сивої бабусі чи мами з татом, ви мимоволі переберете свою душу та думки: з чим я їду, який я їду – у родинному колі будуть розмови і про сім'ю, і про дітей, і про здобутки. Різдво – сімейне,

родинне свято, куди чужих не запрошують, але обов'язково згадують душі тих, які уже відійшли у вирій – своїх предків, увесь свій рід. Така традиція наповнює цей день таємничою силою роду і не тільки зміцнює сім'ю, але й дає можливість кожному усвідомити, що він відповідає не лише за себе, а за увесь рід, до якого належить. Дай Боже, щоб наші сім'ї не цуралися та не забували традицію згадування предків – варто шанувати і сивий волос, і старий тихенький голос: «до цих зморшок придивіться, станьте ближче, поклоніться».

На Святвечір я завжди згадую і молюся за душу В. Шагали, який збагатив і відкрив не тільки для мене, а й для всіх киян загадковий світ «віфлеємських зізд», різноманітних зірок, вертепів, шопок – традиційних різдвяних виробів, з якими колядувала Західна Україна.

Моє знайомство із цією дивовижною людиною почалося з того, що він у жовтні 1991 року зателефонував у музей і запропонував у дар свої вироби. Під кінець 1991 року я поїхала в наукову експедицію до Старосамбірського району – тоді Володимир Іванович проживав у селі Нижанковичі.

Народився В. Шагала 1919 року в с. Клоковичі Перемишльського повіту Львівського воєводства (нині – це територія Республіки Польща), там і закінчив початкову школу. Після переселення в Україну працював у клубі художником-оформлювачем, потім – художником на місцевій меблевій фабриці, а коли вийшов на пенсію, продовжив і поглибив своє улюблене заняття – записувати, зарисовувати та вивчати етнографічні пам'ятки рідного краю.

В. Шагала зазначав, що занотовувати почав завдяки мамі, яка зимовими вечорами розповідала казки, і прочитані у книжках, і самостійно складені. А коли її не стало, він по пам'яті записав 75 маминих казок.

Ляльки для вертепу

Шопка з рухомою «пастиркою»

«Настільна» шопка

Рухома шопка для дорослих у вигляді церкви

Шопка з ляльками

Шопка для дітей 8–12 років з ручками по боках

«Звізди» для дорослих

Великі «звізди» з кутасами, рухомою корбою та свічками

«Звізда» з кутасами на 16 «рогів» та зірки на 6–8–12 кутів («рогів»)

В. Шагала з власними виробами

На цьому його етнографічна робота не скінчилася. Серед його записів є і опис рідного села, і оповідки про історію навколишніх сіл та містечок, він зафіксував тисячу архаїчних слів, відомості про старі вірування, тексти гаївок, щедрівок, легенд та народних прислів'їв.

У 87 нарисах В. Шагали розповідається про громадські «шпихліри», традицію збору кропиви для виготовлення тканини, обжинкові обряди, «фестинки» (ігри) та «флірти» (забави молоді). Зібраний ним у різні роки розмаїтий етнологічний матеріал систематизований і представлений у збірках: «Вогняний перстень», «Судьби і долі деяких людей нашого краю», «Як колись ми були пастухами», «Колись зимою у селі», «Визначні місця Старосамбірщини», «З минулого побуту». Володимир Іванович не оминув своєю увагою й коней та залишив після себе збірку «Все про коней», де детально описав догляд за тваринами, розказав про їхню роль у сільській роботі, надав інформацію про коней на військовій службі, в дорозі, в українських піснях.

Він ретельно вивчав і млинарство, фіксує схеми роботи водяних млинів. Весь цей цінний матеріал сформований в окремих альбомах та зошитах за темами: «Млинарство», «Назви частин колеса, воза, саней, іншого сільськогосподарського інвентарю». Нині уже не збереш такі відомості в селах – інформаторів немає.

В. Шагала подав детальний опис виготовлення «віфлеємських зізд», залишив малюнки елементів «зізд», вертепів, шопок, святкових «павуків» із соломи.

Володіючи неабиякими знаннями та маючи небайдужу художню душу, Володимир Іванович самостійно виготовив і подарував музею унікальні вироби звичаєвої різдвяної атрибутики. Коли я запропонувала викупити їх, він серйозно відмовив: «Ні, я дарую і хочу, щоб і Центральна Україна відродилася і заколядувала».

Починаючи з 1992 року, вироби В. Шагали декілька років поспіль виставлялися в Києво-Могилянській академії, Музеї літератури, Національному заповіднику «Софія Київська», неодноразово займали центральне місце в експозиціях різних виставок, які відбувалися у музеях та галереях Києва.

Колекція цього діяча стала зразком для виготовлення різдвяних зірок у Цент-

ральній Україні – багато народних колективів скопіювали різдвяну атрибутику для використання у своєму дійстві.

Хотілось би звернути вашу увагу на вертепи та шопки, які були маловідомі на Наддніпрянщині, а більше побутували у західних регіонах України.

Подаровані шопки різні за розміром і подобою. Серед них є невеликі у вигляді хатки, з ручками по боках, з ними колядували діти 7–10 років. Їх ще називають «настільні», бо використовували також як прикрасу в хаті під час Різдвяних свят. Крім шопки, діти ще ходили колядувати з дзвіницею-«гарбузиком», невеликими зірками на 6–8 кутів і масками (кона, «кобилойки» та кози).

«Шопою» на Західній Україні називають господарчу будівлю, де перебувають тварини під час холодної пори року, тому шопка має вигляд хатки без дверей, з дахом, викладеним колосками, а вглибині – Різдво, тобто сцена народження маленького Ісуса (вирізани з паперу та розмальовані силуети Божої Матері, немовляти Ісуса, Йосипа, пастирів, трьох царів, тварин).

Великі шопки мають вигляд триярусних храмів зі сценою на першому поверсі, де встановлений дерев'яний кружок, який обертається за допомогою корби, а на ньому наклеєні картонні зображення (пастирі, три царі, вівці, корови, ангели), які рухаються навколо народженого маляти – Різдва. Це однорядні або дворядні конструкції з ходом ляльок по колу.

Володимир Іванович на зворотному боці підписав усі свої вироби, де вказав їхню назву («шопка з рухомою пастиркою», «шопка нерухома у вигляді хатки», «зірка різдвяна – каркас»), матеріал, з якого вони виготовлені, поради, як їх підремонтувати у разі необхідності, та деякі відомості щодо використання. Наприклад: «З шопкою на Різдвяні свята ходили колядувати так, як і зі зіздою», чи то зіркою.

При коляді запалювали в шопці дві свічки, встановлені по її кутах. Колядуючи, приводили в рух ляльки («пастирку»), встановлені на диску, що під ним розміщена корба, яку треба повільно крутити, промовляючи текст. Ходили з великою шопкою у вигляді церковки по 3–4 хлопці, чоловіки.

В гарну погоду колядували під вікнами, а як була завірюха, морози, то заходили в хату. Із шопками у деяких селах ходили не на Різдво, а на Щедрий вечір.

Вертеп подібний за формою до шопок, але на «сцену» виставляли 20 ляльок: Цар Ірод, Смерть, Чорт, Парубок, Воїн, Пророк, Ангел, Жид, Ціпак Клим, Чарівниця, Піяк, Теща, Дівчина, Циганка, Веселий оповідач, які «сповіщали» господарів дому про народження Ісуса.

У колекції В. Шагали є прикраси, якими прибирали хату на Різдвяні свята: три «павуки» та «їжак», надзвичайна кількість різноманітних за розміром та оздобленням «віфлеємських зірок», «звезд», які відзначаються багатою декоративністю. Зірки та «звізди» зроблені з паперу і тримаються на дерев'яних каркасах. Вони оздоблені декоративним малюванням та паперовими кутасами. Найбільша зірка сягає в діаметрі 1 метра 30 сантиметрів. Володимир Іванович розповідав, що інколи «звізда» мала до 50 «рогів» з паперовими кутасами.

Каркас для великої «звизди», яка буває на багато «рогів», складається з двох обручів, у яких пропалюють отвори і закладають туди «роги» (кути). Всередині конструкції є валок, на який встановлюють свічку. Передня стінка «звизди» має чотири перехрестя, які утворюють вісім рівних частин, усі деталі скріплюють клеєм або тоненьким дротиком. До кінців «рогів» прив'язують нарізаний папір – кутаси. А потім весь виріб обклеюють папером, оздоблюють.

Зірки і «звізди» великих розмірів (з ними ходили в коляду старші хлопці й

дорослі чоловіки) мали всередині валок, на який кріпилися по дві свічки – їх запалювали під вечір. Коли під час ходи каркас повертали корбою навколо свічок, відбувалося диво – «звізда», обертаючись, світилася різними барвами. Передня частина у зірки називається «небо», вона оздоблена паперовими різнокольоровими зірками, зображеннями місяця та ангелів.

«Кобилойку» вирізали з дошки у вигляді голови коня, гриву робили з конопляних волокон, а пізніше – з паперу. Прив'язували її до пояса, вона зазвичай була атрибутом перевдягненого Козака. На Різдвяні свята старші хлопці ходили з «кобилойкою» до рідних та знайомих колядувати, щедрувати.

Вся ця різдвяна краса виготовлена однією людиною з паперу, соломи, тоненьких дерев'яних рейок, колосків. Такий матеріал завжди можна знайти не тільки в селі, а й, за бажання, у місті. Дивись на зроблені ним речі й відчуваєш, скільки любові та знань вкладено цим чоловіком у кожен предмет. Колись Володимир Шагала мені сказав: «В місто їдуть люди за грошима, а в село – за розумом», – і я цьому вірю.

Володимир Іванович Шагала давно пішов у вирій, а його безцінна колекція продовжує дивувати своєю довершеністю та розмаїттям.

Я пишу свої спогади напередодні Різдвяних свят і хочу, щоб і ви полюбили українську різдвяну атрибутику, помилувалися народним мистецтвом та пом'янули Володимира Івановича за його безцінний внесок у культурне відродження України.